

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola

Hámori Anett

A háború és a migráció problémája a kortárs művészetben

A hiány, mint képalkotó eszköz

A DLA-értekezés tézise

Témavezető:

Dr.habil. Nemes Csaba DLA

Pécs

2022

Alfredo Jaar, *Teach us to outgrow our madness!*
Edinburgh, Art Festival, 2019

„Mások szenvedésének a szemlélése”¹

„Szerettem volna felidézni az emberiség borzalmaival, amelyekből nem tanultunk.”
(Milos Forman a *Goya kísértetei* film kapcsán)

Susan Sontag könyvének a címe – *A szenvedés képei* – számomra talán a legfontosabb kifejezéseket rejti magába. Ha egy mondatban kellene összefoglalnom, mi jellemezi alkotásaimat, érdeklődésemet, akkor Sontag könyvcíme lenne a legmegfelelőbb válasz. Sokszor elmerengtem azon, hogy miért is tekintem központiak ezt a kérdést. A következőkben az ehhez a gondolkodási úthoz kapcsolódó kiemelkedő, illetve számomra kiemelendőnek tűnő, relatív művészeti alkotásokon keresztül szeretném magam is megérteni és egyben megértetni ezt a napjainkban – hol elrejtetten, hol szembetűnőbben – jelenlévő kihívást: a szenvedés szemlélését, szemlélhetőségét és a belőle adódó következményeket.

1989-ben végezték ki a Ceaușescu-házaspárt. Ez az eseménysor a korabeli médiában folyamatosan jelen volt. Mindössze 4 éves voltam akkor, mégis emlékszem, ahogy kimondom a nevét, sokszor egymás után, és látom magam előtt a kivégzést, fekete-fehér képeken.

Ezek a hatások, a családi történetek mindenképpen meghatározzák az erőszakhoz, a hatalomhoz, a politikához való viszonyulásomat. A művészet, az alkotás mindig is érdekelt, és az ahhoz párosuló szociális érzékenység folyamatosan alakult ki. Mire elvégeztem az egyetemem, szinte csak ilyen tematikájú művek érdekeltek.

Számomra a legfontosabb művészi attitűd a társadalommal kapcsolatos kérdések, gondok, a politikai és gazdasági helyzet alakulása, egyáltalán a jelenkorra történő reflexiók megjelenítése. Mindez a Franciaországban töltött tanulmányaim alatt realizálódott bennem.

¹ Susan Sontag: *A szenvedés képei*, Budapest, Európa, 2004.

A kutatásom tárgya a háborús zónák által generált migráció, valamint annak következményeinek ábrázolása a kortárs művészetben, a *We shout and shout, but no one listens* kiállításon résztvevő alkotók (Khaled Barakeh, Gohar Dashti, Nermine Hammam, Amel Ibrahimovics, Alfredo Jaar, Sandra Johnston) műveinek segítségével. Az erőszakkal, terrorral, konfliktusokkal „terhelt” helyzetek elemzése.

A kutatás módszere a műelemzés, amit az alkotói attitűdből, a művész pozíciójából vizsgálók, és végül összegzem a kutatás folyamatát.

Jelen korunk meghatározó eseményei, mint a háborúk, forradalmak, rendszerváltozások, a társadalomban is változásokat eredményeznek, ami a művészek számára témaként aposztrofálható. Számos tudományág tekinti feladatának e folyamatok megfigyelését, elemzését. Az alkotók is ezt teszik: analizálnak, vizuálisan leképeznek, kommunikálnak, gondolkodásra sarkallják a nézőt.

Ha konkretizálok ezt a szituációt a művészet és a háború viszonyára, akkor a művészek rávilágítanak a háború embertelen voltára, sokszor az áldozat perspektívájából nézve, hiszen valamilyen módon ők is érintettek. A későbbiekben említett kiállítás alkotói például a migrációval kapcsolatban teszik ezt, hiszen mindannyian elhagyták a szülőhazájukat, fizikális, illetve lelki okok miatt.

A 21. század egyik legnagyobb gondja az emberek mobilitásának kérdése. A kapitalizmus az egyes technikai médiumok segítségével minden tekintetben felgyorsította a környezetünk, az életünk változásait. A cél mégis a lakóhely, a megfelelő élettér kialakítása, ahol keveredni kényszerülnek az eltérően szocializálódott emberek, ez pedig könnyen megteremtheti a konfrontálódás feltételeit.

A háború mint téma mindig is jelen volt a művészetben, csak a művészettörténet korábbi, klasszikus korszakaiban többnyire narrációként jelent meg, a művész pedig a narrátor szerepét töltötte be. Az alkotó maga is egyfajta eszköz volt az egyes hatalmak kezében, hogy reprezentálja annak érdekeit. Mindez mára teljesen megváltozott. Napjainkban a világ különböző pontjain párhuzamosan folynak háborúk, emberek milliói kénytelenek elhagyni otthonaikat, és a poklok poklát élik át. Mindeközben az emberek „szemlélni” kényszerülnek mások szenvedését, amit a különböző hatalmak által a manipulált technika eszközei hoznak el otthonainkba, majd ennek a pszichés súlya napi szinten, észrevétlenül nehezedik ránk.

De mi változott meg a művészetben? Jelen esetben a művészet célja nem az, hogy esztétizálja a háborút és a szenvedést, sokkal inkább egyesíti az esztétikai és az etikai tartalmat,

egyfajta közös nevező, egy szabad mező, ami gondolkodásra – és sok esetben aktív részvételre – sarkallja a társadalmat. Ehhez pedig új eszközökre van szüksége, a háború és a terror eszközeit használja, hogy legyőzze azt. A művészet már nem működhet olyan elszigetelt módon, mint azt évszázadokon keresztül tette. Most aktív, diszkurzív szerepet kap, miközben egyesíti a politika, az etika és az esztétika mezőit.

Úgy gondolom, hogy az emberek gondolkodását ma meghatározza, hogy milyen információ jut el hozzájuk a média egyes felületein keresztül. Csakhogy a média nem minden esetben közvetíti reálisan az információkat. Az általam korábban említett alkotók a tudományos attitűddel felvértezett művészetet használják a torz vagy sok esetben valótlan információk helyes kontextualizálására.

A migrációra adott kortárs művészeti reakciók közül – Aylan Kurdi² ikonikussá vált figurájának felmutatása és elméleti megfontolások után – a *Where do we migrate to?* és a *We shout and shout, but no one listens – Art from conflict zones* kiállításokat mutatom majd be.

Images are not innocent³

A képek nem ártatlanok, ahogy mi nézők sem, felelősséggel tartozunk a tetteinkért. Hajlandóak vagyunk e látni, mögé nézni a dolgoknak, vesszük e a fáradtságot, hogy a tényleges jelentésekhez eljussunk, vagy elegendő az, hogy irányított képek, jelek segítségével tájékozódunk a világot illetően?

A szépség és a horror, a művészet és a háború nehezen hozható közös nevezőre. Az elmúlt években a média különböző megjelenési formái mintha a terror esztétizálását valósítanák meg azáltal, hogy a hiteles tájékoztatás ürügyével, észrevétlenül a mindennapi életünkbe, otthonainkba csempészik azt, átrendezve agyunk ikonográfiáját – írja Peternák Miklós *A terror esztétikája* című esszéjében.⁴

² Alan halála mindenképpen megváltoztatott valamit, határkönek tekinthető. Nehezen tudok elképzelni fájdalmasabb látványt egy halott gyermek testénél. Akire nincs hatással, az pszichésen beteg. Így sajnos megállapítható, hogy Európa és a világ beteg, mert képesek egy gyermek szenvedését rezzenéstelenül szemlélni. Ugyanakkor Alan fotója elindított egy diszkurzív folyamatot is, megszólította az embereket. Annyi információ harsog körülöttünk, amely nincs ránk hatással, s paradox módon a halál némaságának képe tűnik invokáló erejűnek.

³ Alfredo Jaar interjú: <https://www.youtube.com/watch?v=3-t2Yx3mz5k>

⁴ Peternák Miklós: *A terror esztétikája*, <http://exindex.hu/print.php?l=hu&page=3&id=525>

Itt globális háború zajlik, amely mindenkit érint, nem menekülhetünk előle, még ha minden erőnkkel, tudatosan, vagy tudattalanul megpróbáljuk a lehető legtávolabb is helyezni. Akkor is jelen van az otthonainkban, a munkahelyen, a beszélgetésekben, a gondolatainkban, az emlékeinkben. Ezért egyszer szembe kell néznünk önmagunkkal és felelősséget kell vállalnunk.

Az alkotók számos kérdést generálnak alkotásaikkal, amelyek gondolkodásra sarkallják a nézőt, akik sok esetben fizikálisan is részei lesznek a műveknek.

A „jeleknek, a jelképeknek” óriási jelentőségük van, formálják a befogadó véleményét, politikai és társadalmi hovatartozását. Minden tettünk, gondolatunk háttérében ott van egy, a múltban elraktározott emlékkép.

Alfredo Jaar a 2013-as velencei biennálén, a kiállított videointerjúban, az emberek „bűnös közönyét” említi, hogy a szemünk láttára halnak meg emberek milliói, és mi semmit sem teszünk ez ellen, csupán végignézzük a különféle médiumokon keresztül, mintha csak egy valóságshow-t szemlélnénk. Tulajdonképpen az a legfőbb probléma, hogy a média „hozzászoktatott” minket ezekhez a horrorisztikus képekhez, látványuk természetes lett számunkra. A felnőttek és a gyerekek olyan videojátékokkal játszanak, amelyekben embereket ölhetnek meg virtuálisan. Minden feszültséget erőszakos úton vezetünk le.

Úgy gondolom, hogy ez így nincs rendben. Alfredo Jaar is ezzel szeretne szembesíteni minket: arra hívja fel az emberek figyelmét, hogy valami nincs rendben!

A művészeknek hatalmas szerepe van abban, hogy az információt hogyan közvetítik a néző felé. Alfredo Jaar részéről mindenképpen jelen van a felelősségvállalás a társadalommal szemben.

A migráció okainak feltárása, bemutatása a médiában nem biztos, hogy hasznos lenne az egyes hatalmak számára. Így inkább a hírértékű következményeket láthatjuk, amelyeket edzett szemünk már megszokhatott.

Mégis van egyfajta hiányérzetünk. Az egyes alkotások, projektek éppen ezt próbálják feltárni. Kutatásaik során személyes történeteket láthatunk, amelyek tudományos úton is alátámaszthatóak, így a néző saját maga alkothat véleményt, valós tények alapján.

A művészetben van egyfajta állandóság, ami képes megváltoztatni akár a valóságot is. Egy alkotó számára ez hatalmas felelősség: értelmezi a világot – önmagát, más embereket, kutat, elemez, és csak ezt követően alkot. Antonio Gramsci írta az egyik, börtönben született levelében, hogy a régi világ haldoklik, miközben egy új világ születik, ez a kettősség pedig

szörnyeket szül.⁵ Ebben a sajátos helyzetben csak akkor tudunk létezni, ha újra kontextualizáljuk a világot és önmagunkat.

Azok a művészek, akiknek a munkásságában központi szerepet tölt be a társadalommal kapcsolatos történések megjelenítése, mindenképpen reagálnak a migrációra is (*public messages*).⁶

A művészettörténet évszázadok óta kialakult „vitája”, hogy mi az előbbre való: az esztétika vagy az etika, a technika vagy a koncepció, a külső megjelenés vagy a tartalom. A 21. századnak viszont sikerült összhangot teremtenie az elméleti vita kapcsán, hiszen a koncepció, a társadalom felé közvetített üzenet a meghatározó, de a mai kor technikája nélkül ez nem működne.

Ahogy Paul Virilio-nál olvashatjuk: a művészet ma már használhat olyan eszközöket, mint a propaganda vagy a „terrorizmus” – az eredeti alkalmazóikkal szemben. Úgy gondolom, hogy művészként ma nem használhatjuk az évszázadokkal ezelőtti technikát, sokkal inkább azt a „fegyvert”, amit az emberek manipulálására alkottak meg. Az elkészült projektek, alkotások később a művészeti intézmények által kanonizált műtárgyak lesznek, tehát bekerülnek azokba az intézményekbe, amelyeket az adott állam tart fent, ami ellen eredetileg fel szerettek volna lépni. Így e projektek alkotói képesek elmosni az esztétikai és az etikai szféra közötti határvonalakat is. Ez a folyamat az 1960-as évektől napjainkig nyomon követhető a művészetben.

Összességében láthatjuk, hogy milyen szoros összefüggés van a művészet és a háború között, vagy ahogyan Virilio írja: a művészet és a félelem, illetve a művészet és a terror között.

A művészetben a koncepció és a vizualitás egyesül, ami kiváló lehetőség a kritika gyakorlására, továbbá paradox módon a társadalom, a politika és a kultúra együtt léphet fel az erőszak és a háború ellen.

⁵ Antonio Gramsci: *Letters from Prison*. Edited by Frank Rosengarten. Translated by Raymond Rosenthal, Columbia University Press, 2011.

⁶ A legkorábbi közszolgálati nyilatkozatokat, mozgókép formájában a második világháború előtt és alatt tették meg, az Egyesült Királyságban és Amerikában egyaránt.

A közszolgálati bejelentés (PSA) közérdekű, díjmentesen terjesztett üzenet, amelynek célja a társadalommal kapcsolatos kérdések tudatosítása, valamint a közvélemény hozzáállásának és viselkedésének megváltoztatása. Az Egyesült Királyságban ezeket általában „nyilvános információs filmeknek” (PIF) nevezik; Hongkongban úgynevezett „közérdekű bejelentések” („API-k”) néven ismertek.

A HIÁNY, MINT KÉPALKOTÓ ESZKÖZ

A hiány sokféle lehet: ezt vizuálisan és érzelmi szinten is tapasztalhatjuk. A kommunikációs és a vizuális észlelés hiánya az emberek hibája is, mert engedjük, hogy az egyre több helyen felfedezhető tragikus események világméretűvé váljanak. Saját tehetetlenségünket hagyjuk elhatalmasodni, ha nem változtatunk. Emil Cioran román filozófus írja: ahelyett, hogy változtatnánk, saját önpusztításunkba fulladunk bele. A sötétség ez, ahol hiányzik a világosság.

A művészet, a műalkotások egyszerűen lehetőséget adnak arra, hogy elinduljon a kommunikáció az emberek között. Véleményem szerint ez lehet a továbblépés egyik kulcsa. Ha mélyebben belegondolunk a látottakba, időt nyerünk, hogy ne csak végigfussanak a képkockák a szemünk előtt, mint a napi híradás egyik mozzanata a televízióban vagy az interneten. A kiállítás alkalmával fizikálisan jelen vagyunk, szembesülünk, a részesei vagyunk a borzalmaknak, különféle érzelmeket élünk meg. Majd megfogalmazódik bennünk az a kérdés, hogy kik vagyunk mi és mit tudunk tenni ezután? Ezt a kérdést nem biztos, hogy feltennénk magunknak otthon, a saját komfortzónánkban, a képernyők mögül.

Milyen szerepet tölthetnek be a művészek e kritikus időszakban?

A kultúra képes változtatni, formálni az embereket. A művész értelmez, felelősséget vállal az alkotásain keresztül, formálja az emberek gondolkodását, cselekedeteit. Tenni kell valamit a rászorulóknak érdekében. Kiváló példa erre a MOAS.⁷ E szervezet tagjai menekülteknek segítenek, hogy emberhez méltó életkörülményeket biztosítsanak számukra. Sokszor életet is mentenek.

„Your help gives them hope – A Te segítséged a remény számukra!” – olvasható a szervezet weblapjának kezdő oldalán. Nem hagyhatjuk, hogy emberek tömegei azért haljanak meg, mert szeretnének megfelelő életkörülményeket teremteni családjaik számára. Nyitottnak kell lennünk, hiszen mindannyian a helyünket keressük a világban. A kultúrának ebben az identitáskeresésben fontos szerepe van, mert mi vagyunk maga a világ, tehát olyanná alakíthatjuk azt, amilyenné csak szeretnénk. Mindez magába foglalja a társadalom iránt érzett felelősségvállalásunkat is.

⁷www.moas.eu/ Migrant Offshore Aid Station

Dr. Bernadette Buckley, a londoni Goldsmith egyetem professzora mintegy két évtizede – a 2001. szeptember 11-én lezajlott amerikai terrortámadás óta – kutatja, hogy milyen szerepet tölthetnek be a művészek a háború és terrorizmus uralta korunkban.

Az ezredfordulótól 2015-ig körülbelül 65 millió ember kényszerült elhagyni az otthonát valamilyen okból. Ez számos szociológiai változást eredményez a mai napig, így nem véletlen, hogy hatással van a kortárs művészekre, éljenek bármely pontján is a világnak. A nehézség abban mutatkozik meg, hogy az alkotók milyen módon ábrázolják ezt a folyamatot. Fontos lenne patetikus vagy „hatásvadász” felhang nélkül, a folyamat emberi oldalát az áldozatok és a nézők szemszögéből hitelesen bemutatni.

Ai Weiwei, napjaink egyik legmaghatározóbb kortárs művésze, amikor kiszabadult a saját országa, Kína házi őrizetéből, rögtön Európába, Görögországba ment, ahol fotókon, videókon, interjúkon és miniportrékon keresztül próbál emberi arcokat adni a válságnak. Ai Weiwei szerint egy művész nemcsak figyeli a körülötte zajló eseményeket, hanem próbál reagálni is rájuk. A legutóbbi akciója az volt, hogy összegyűjtötte a menekültek által hátrahagyott mentőmellényeket, amelyeket a Földközi-tengeren való, gyakran halálos kimenetelű átkelés során használtak, majd a berlini Konzerthaus épületére helyezte azokat, tiltakozásul az európai menekültpolitika ellen. 14 000 narancssárga mellény világított az épület oszlopain.⁸

Ezt értelmezhetjük a hiány egyfajta megnyilvánulásaként is, hiszen a menekültek ezeket a mellényeket hordták tengeri útjukon, miután élve vagy holtan, de partot értek. Most viszont csak a mentőmellények tömegét láthatjuk, más kontextusban, egy installáció eszközeként. Csak a befogadó képzelete társítja oda a menekülteket, akik most hiányoznak az „alkotásból”.

A képzőművészek egyéni akciókkal, csoportos megmozdulásokkal vagy hagyományos értelemben vett módon, a galériák falai között rendezett kiállításokon keresztül, reagálnak a világban zajló eseményekre. Erről tanúskodik a MoMA (Museum of Modern Art, New York), a világ kortárs művészeti központja által az utóbbi években rendezett számos kiállítás, mely minden művészeti ágat mozgósítva reagál a lakóhely-változtatásra, a migrációra, és annak következményeire. A művészek nyomot hagynak a következő nemzedékek számára. Még ha fájó is, de jelzik, hogy a jelenkor társadalmi folyamatai negatív irányba mozdultak el. Az alkotókban azonban mindig jelen van az optimizmus és a tettvágy, hogy valami változik majd, amiben talán az alkotásaik is szerepet játszanak.

⁸ https://www.youtube.com/watch?time_continue=13&v=8faWQdQ_JgY

Rancièrre szerint a képzőművészet egyetlen lehetősége éppen az, ha a képek „eredeti”, avagy invenciózus felhasználásával és „átköltésével”, illetve átfordításával újraírja az „érzékeltető” felosztását politikára és esztétikára. A képek átalakíthatják a rendszert azáltal, hogy arra készítetnek: másként, avagy ne pusztán képként tekintsünk rájuk, hanem egy kritikai attitűd megtestesüléseként.⁹

Nincs más választásunk, mint szembesülünk ezekkel a képekkel, attól függetlenül, hogy milyen sokkoló felismeréseket váltanak ki belőlünk. Amit el sem tudtunk volna képzelni, túlságosan is elképzelhetővé vált, és a kimondhatatlanról immár kénytelenek vagyunk beszélni.¹⁰

A következtetés kíméletlen és egyenes: a múlt és a jelen összevetése, a történelem hibáinak megismétlődése és a jelenkori menekülttéma kritikája, amely eközben szociálisan érzékenyen viszonyul az egyéni sorsokhoz. Egy strukturált közösségi fellépés a cél. A véleményünket el kell juttatni mind az emberekhez, mind a hatalom képviselőihez. Fontos az empátia erősítése az emberekben, és a művészeti eszközökkel történő érzékenyítés. Le kell leplezni a globális szinten zajló érzelemmentes és hatalomközpontú politikai és üzleti játszmákat, amelyeket a média sokszor elkendőz, hol tudatosan, hol naivan.¹¹

A művészek alkotásai a gondolat szabadságát adják a nézőnek. Ha szabadon elmélkedhetünk, azt a cselekedeteink is követik majd. Alfredo Jaar szerint a politika nemcsak politikusokra, szakértőkre, aktivistákra vonatkozik, hanem mindenkire. Sajnos ma nem ezt látjuk a környezetünkben, hozzászoktunk, hogy ne „észleljük” egymást. Az emberek pedig alkalmazkodtak: edzettek, fegyelmezettek, idomítottak lettek. Agamben szavaival élve: keretek között működik az ember és a világ, önmaga tehetetlensége közepette. A kultúra, a művészeti alkotások viszont a kitörés lehetőségét kínálják a nézőnek.

A befogadó – a kanti képzelet (imagináció) értelmében – az alkotás, az ábrázolás, majd a prezentáció által önmaga működésére eszmél fel. Ez a kép révén szerzett tudás, amit a képzelet jelenít meg.

Kant így ír erről: a kép mélyén van a képzelet, a képzelet mélyén a másik, a másik tekintete, azaz a másikkra vetett tekintet és a másik mint látvány, amely megnyit egy előre nem látható látványt is. A kép a „másik”, amelyben az én megmutatkozhat.

⁹ <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=531>

¹⁰ *The Unspeakable and the Unimaginable: Word and Image in a Time of Terror*. ELH. Volume 72, Number 2, Summer 2005, 291–308. <http://apertura.hu/2008/osz/mitchell2>

¹¹ Szolga Hajnal: *Menekültekről pátoz nélkül*. Művészet és migráció 4. (2016.05.11. artportal)

A művészeti alkotások állásfoglalásra készítetnek. Újra kontextualizálódnak az egyes szavak jelentései, mint *idegenség, otthon, háború, migráns...* stb. A néző az általános értékek bemutatása során ráébred arra, hogy a háború által generált viszonyok milyen szélsőségesek valójában. Ilyen körülmények között torzul a környezet és az ember is.

Stanley Cohen a bolygó túlnépesedését és a történelmi tudatlanságot jelöli meg a háborúk okaiként. Szerinte a jelenkor emberének egyik legfőbb hibája az, hogy nem képes szembenézni a világ valódi problémáival. Cohen a bolygó túlnépesedését és a történelmi tudatlanságot jelöli meg a háborúk okaiként. A művészek – Cohen szerint – akkor értelmezik helyesen a feladatukat, ha felhívják az emberek figyelmét arra, milyen súlyos problémával állunk szemben. Az alkotó veszi fel a kutató, a tudós szerepét, majd azon túlmutatva, az egyes technikai médiumok segítségével prezentálja „kutatásai” eredményét. Mindeközben a nézőt aktív kooperációra hívja.

A pusztítás, a háború, az erőszak, a terrorizmus a mindennapi életünk részévé vált, a média szerteágazó sugárzásának köszönhetően. A művészet próbál egyensúlyt teremteni a valós és a manipulált képek között. Szeretné visszacsempészni az elveszett empátiát, amely nélkül nem lehetünk igazán emberek, csak élő, irányított robotok, fegyverek az adott hatalom kezében.

A művészet fontos közvetítő szerepet játszik az egyének és a nemzetek közötti kommunikációban. Identitást adhat, otthont teremthet, bátorságra sarkall.

A vizualitás olyan széles spektrumot jelent, ami képes változtatni az emberek tartózkodó hozzáállásán. Claire Bishop ezt nevezi „szociális fordulatnak”. Ez a művészet kritikai indíttatású, a politikai irányultságú művészeti nevelést tekinti céljának, antropológus beállítódást feltételez, valamint a néző részvételére is számít. Személyes tapasztalatokon alapuló, vizuális szűrőn keresztül, a múlt feldolgozásával reflektál politikai kérdésekre, a lehető legkevesebb esztétizálást alkalmazva, a lényegre fókuszálva. A kritikus kulturális gyakorlat a nyilvánossággal szembeni felelősségvállalást is jelenti: egy részletesen felkutatott, majd értelmezett témát felelősségteljesen prezentál a befogadó irányában. Az adott korszak vizuálisan leképezett alkotásai tükrözik az uralkodó eszméket, a „képhasználó” társadalmak világszemléletét.

Julie Ault¹² szerint egy kiállítás akkor válik elevenné, ha túlmutat az egyéni szenzibilitás határain, és általános kérdéseket, igényeket megfogalmazó, hagyományokat felnyitó, dinamikus gondolati tereket hoz létre. A rehabilitációra pedig a közösség lehet a megoldás, illetve az alkotás és az általa történő feldolgozás.

¹² <https://formerwest.org/Contributors/JulieAult>

Nehéz külső szemlélőként értelmezni olyan alkotásokat, amelyeket a háború, a migráció szellemisége hozott létre, mert nekünk nem kellett menekülnünk a háború viszontagságai között, nem vesztettük el az otthonunkat, a barátainkat, a rokonainkat, majd az emlékeinket. Nem tudjuk, mit jelent – pszichológiai elfojtás, kitörlés segítségével – emberhez méltatlan körülmények között, földrajzilag távol a szülőföldünktől új életet kezdeni.

A migráció viszontagságaival foglalkozó művészeti projektek, kiállítások lehetőséget biztosítanak arra, hogy feltárjuk, értelmezzük az okokat, amelyek arra kényszerítették emberek millióit, hogy elhagyják otthonaikat. Emellett alaposabban megismerhetünk más kultúrákat, hagyományokat is.

Az ilyen alkotások nem csupán dokumentálják a kor „tüneteit”, hanem összetett kutatómunka eredményeként egyéni, személyes történeteket tárnak fel, szemben a „véres képek” túlesztétizált, hatásorientált megjelenéseivel.

Világszerte rendeznek konferenciákat, elemzik, követik a migráció folyamatát, hatásait. Szinte minden ilyen fórumon megjelennek valamilyen módon a művészek, a művészet. Ilyen volt a 2019. január 24-én, *Art and Migration (Művészet és Migráció)* címmel tartott tanácskozás a Göteborgi Egyetemen, Svédországban, vagy a szintén 2019-ben, a Los Angeles-i Getty Museumban megrendezett, *Border Crossings* elnevezésű konferencia.

A nemzetközi fórumok összefogó ereje által kiváló lehetőség nyílik az egyes nemzetek számára, hogy szabadon véleményt formáljanak a migrációról. A szakértők, a valós kommunikáció hiányát elemzik, amely sajnos nemzetközi szinten is kimutatható. Annak ellenére, hogy a világhálón valóságos információhalmaz áraszt el minket, a lényeg mégsem jut el az emberekhez. Az egyre terjeszkedő virtuális világ elpusztítja a valós interakciókat, amely meghatározza az érzéseinket, gondolatainkat, cselekedeteinket. Tehát meg kell törni a digitális eszközökkel fenntartott vegetációt, hogy véget érjen a környezetünket uraló horror, ahol például gyerekek és felnőttek tömegei hajókon, kamionokon nyomorognak, illetve halnak meg méltatlan körülmények között.

Az emberek felvilágosítása a cél. Jó példák erre a dolgozatban elemzett alkotók, akik a világ számos pontján tartanak előadásokat, készítenek installációkat, kooperatív gondolkodásra sarkallva az embereket. Vagy a közhasznú szervezetek, mint a CAMP projektjei, amelyek segítségével értelmezzük és feldolgozzuk a történeteket, illetve a MOAS önkéntesekből álló szervezete, akik ténylegesen menekült emberek életét mentik meg, a tenger fölött található drónok segítségével.

Irodalomjegyzék

Julia KRISTEVA: Önmaga tükrében idegenként, Budapest, Napkút kiadó, 2010

Judith BUTLER: Frames of war: When is life grievable, London, New York, Verso, 2009

„We shout and shout, but no one listens” – Art from conflict zones, Exhibition Catalogue,

CAMP / Center for Art on Migration Politics, Koppenhága, Dánia, 2017

Susan SONTAG: A szenvedés képei, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2004

KÉKESI Zoltán (szerk.): A gyakorlattól a diszkurzusig, Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem Képzőművészet-elméleti Tanszék, 2012

Suzanne LACY: Mapping The Terrain: New Genre Public Art, Seattle, Bay Press, 1995

TURAI Hedvig: A helyi idő. Moszkva tér/ Gravitáció, Balkon, 2003/8., 14–18.,

www.balkon.hu/balkon03_08/03turai.html

TATAI Erzsébet: A jelenhez közelebb keresni a jövőt. Beszélgetés Erhardt Miklós képzőművésszel, Műértő, 2003/7–8., 11.

Pierre BOURDIEU: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához, Budapest, Osiris, 1998, 174.

Bernard LEWIS: The Revolt of Islam, New York, 2001

Bernard LEWIS: Islam and the West, New York, Oxford, 1993

Jeffrey C. ALEXANDER: Toward a theory of cultural trauma = Cultural trauma and collective identity, ed. Jeffrey C. ALEXANDER et al., Berkeley, University of California Press, 2004, 1–30.

MARCUS AURELIUS: Elmélkedések, ford. HUSZTY József, Budapest, Kossuth Kiadó, 1996

FÖLDÉNYI F. László: A festészet éjszakai oldala, Pozsony, Kalligram, 2004

BAJOMI-LÁZÁR Péter: Média és társadalom, Budapest, Jaffa Kiadó, 2007

Dieter BERGNER, Gerda HAAK, Peter HAMANN, Günter HEYDEN: Manipuláció (A

tudatalattiról), Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969

Konrad HEIDEN: Hitler, Budapest, Eugen Prager Könyvkiadó Vállalat 1937-es pozsonyi kiadása alapján, 1989.

Dr. LEHOTAY Veronika: A totalitárius rendszerek Hannah Arendt munkásságában, Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXVII/1., 2009, 41–61.

Hannah ARENDT: A totalitarizmus gyökerei, Budapest, Európa Kiadó, 1992

Hannah ARENDT: Eichmann Jeruzsálemben, Budapest, Osiris, 2000

BICZÓ Gábor: Hasonló a hasonlónak... – filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2009

Jan ASSMANN: A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban, Budapest, Atlantisz, 2013

Claire BISHOP: Participation, London, Whitechapel – Cambridge, The MIT Press, 2006

Image, Medium, Body: A New Approach to Iconology, Critical Inquiry, Volume 31, Winter 2005, 302–319.

Hans BELTING: Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben, ford. MATUSKA Ágnes,

Apertúra, 2008. ősz, <http://uj.apertura.hu/2008/osz/belting/>

NAGY Zsófia: Párizs és a gyász politikája Európában, Beszélő, 2015. november 24.,

<http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/parizs-es-a-gyasz-politikaja-europaban>

Paul VIRILIO: L'Ecran du desert: chroniques de guerre, Paris, Galilée, 1991. Magyarul: Háború

és televízió. A 304-es partszakasznál eltűnt katona emlékére, ford. ÁDÁM Anikó, Budapest, Magus Design Studio, 2003.

Boris GROYS: A művészet sorsa a terror korában,

<http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=1055>

Bruno LATOUR and Peter WEIBEL (ed.): *Making Things Public. Atmospheres of Democracy*, Cambridge/ London, MIT Press, 2005, 970–977.

TILLMANN János Hans Belting-interjúja: <http://www.c3.hu/~tillmann/könyvek/ezredvegi/belting.html>

Theodor W. ADORNO: *Cultural Criticism and Society = UŐ: Prisms*, Cambridge, MIT Press, 1997, 17–35.

Matthew BIRO: *Representation and Event: Anselm Kiefer, Joseph Beuys, and the Memory of the Holocaust*, *The Yale Journal of Criticism*, 2003/1., 113–146.

HELLER Ágnes: *Lehet-e verset írni a Holokauszt után?*, *Múlt és Jövő*, 1990/1., 42–46.

Marianne HIRSCH: *The Generation of Postmemory*, *Poetics Today*, 2008/1., 103–128. DOI 10.1215/03335372-2007-019

KISS Endre: *Adorno – Auschwitz – költészet*, *Ezredvég*, 2016/6., 115–130.,

http://www.ezredveg.hu/html/2016_11_12/1611122.html#kien (Utolsó letöltés: 2017. 06. 13.)

Gertje UTLEY: *Europe Post-War, Art and Politics*, *Disturbis*, 2011/9.,

<http://www.disturbis.esteticauab.org/DisturbisII/Utley.html#8>

Arthur C. DANTO: *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet*, Budapest, Atlantisz, 1997, 15–

36.

Paul VIRILIO: *Art and Fear*, London, Continuum, 2004

Michel FOUCAULT: „Kormány-fővel” gondolkodni [1978] = UŐ: *Nyelv a végtelenhez*,

Debrecen, Latin betűk, 2000, 287–305.

Bernadette BUCKLEY: *Terrible beauties = Brumaria*, 12., 2009, 242–255.

Christian BOLTANSKI: *Faire son temps* (Catalogue), Paris, Éditions du Centre Pompidou, 2019,

96.

Hannah ARENDT: *Fogódzó nélkül*, Pozsony, Kalligram, 2008, 29.

Donna Haraway komplex kapcsolódásokról vallott nézetei a *Symians, Cyborgs and Women* (1991) és a *The Companion Species Manifesto* (2003) kötetekben.

Hans BELTING: *Kép-antropológia*, Budapest, Kijárat, 2003, 187., 204.

Antonio GRAMSCI: *Letters from Prison*, edited by Frank ROSENGARTEN, translated by Raymond

ROSENTHAL, Columbia University Press, 2011.

Georges DIDI-HUBERMAN: *L'emotion ne dit pas „je”*. Dix fragments sur la liberté esthétique =

Alfredo JAAR: *La politique des images*, Lausanne: JRP/Ringier, 2007, 57.

Bruno LATOUR and Peter WEIBEL (ed.): *Making Things Public. Atmospheres of Democracy*, Cambridge/ London, MIT Press, 2005, 970–977.

Norman MANEA: *Dictatorul si artistul*, Iasi, Polirom, 2005, 51.

The Encyclopedia of Violence in America, ed. Ron GOTTESMAN, New York, Scribners, 1999.

Georges DIDI-HUBERMAN: *L'image survivante. Histoire de l'art et temps des fantômes selon Aby Warburg*, Paris, Minuit, 2002

HAJAS Tibor: *Töredékek az „Új fotó”-ról* = HAJAS Tibor: *Szövegek*, szerk. F. ALMÁSI Éva, Budapest, Enciklopédia, 2005, 297.

Guy DEBORD: *A spektákulum társadalma*, ford. ERHARDT Miklós, Budapest, Balassi, 2006.

Nicholas MIRZOEFF: *Invisible Empire. Visual Culture, Embodied Spectacle, and Abu Ghraib*, *Radical History Review*, 2006/spring, 21–44.

Stanley COHEN: States of Denial, Cambridge, Polity, 2001, 14.

Jay David BOLTER – Richard GRUSIN: Remediation: Understanding New Media, Cambridge,

MIT Press, 1999, 64–84.

Judith BUTLER: Precarious Life, London/New York 2004, 144–146.

Aaron SCHUSTER: The Atopia of Philosophy = Niels VAN TOMME (ed.): Where Do We Migrate

To?, University of Maryland, Baltimore County. Center for Art, Design and Visual Culture, 2011, 36.

Bernhard WALDENFELS: Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai = BICZÓ Gábor

(szerk.): Az Idegen – Variációk Simmeltől Derridáig, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004, 91–116.

Christoph JAMME: Létezik-e idegenséget vizsgáló tudomány? = BICZÓ Gábor (szerk.): Az Idegen

– Variációk Simmeltől Derridáig, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004, 117–137.

Werner SHIFFAUER: Félelem a különbözőségtől. Új áramlatok a kultúr- és szociálintropológiában = BICZÓ Gábor (szerk.): Az Idegen – Variációk Simmeltől Derridáig, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004, 151–161.

NYÍRÓ Miklós: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig, Buksz, 2005/3., 272–277.,

<http://buksz.c3.hu/0503/09szemle.pdf>

Jean BAUDRILLARD: War Porn, Journal of Visual Culture, 2006/1., 86–88.

Jean BAUDRILLARD: Pornographie de la guerre, Liberation, 2004. május 19.

Irodalmi Magazin, 2014/2.

Internetes letöltések, források

Richard J. BERNSTEIN: The Illuminations of Hannah Arendt, New York Times, 2018. 06. 20.,

<https://www.nytimes.com/2018/06/20/opinion/why-read-hannah-arendt-now.html>

Hannah ARENDT: Mi, Menekültek, <https://ligetmuhely.com/liget/mi-menekultek/>

Hannah ARENDT: Eichmann Jeruzsálemben, ford. MESÉS Péter és PATÓ Attila,

<http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/gonosz/Arendt/szoveg.htm>

Marko ZLOMISLIC: Kristeva and the Stranger,

<https://zломislic.wordpress.com/2011/11/02/kristeva-and-the-stranger/>

<http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/09/daily-chart-10?fsrc=rss>

<http://alfredojaar.net/gutete/gutete.html>

HARDI István: Az agresszió képi kifejezése, <http://www.matud.iif.hu/06jan/03.html>

ANDRÁS Orsolya: Boris Groys: a beképzelt kontextus, <http://ujnautilus.info/boris-groys-kepzel-kontextus>

Hall FOSTER: A művész mint etnográfus, <http://www.cirkart.hu/2016/06/24/a-muvesz-mint-etnografus/>

Alfredo Jaar Interview: Images Are Not Innocent, <https://www.youtube.com/watch?v=3-t2Yx3mz5k>

Marcel DUCHAMP: A teremtő aktus, <http://www.intermedia.c3.hu/mszovgy1/duchamp.htm>

Nermine Hammam: <http://www.nerminehammam.com/>

Gohar Dashti: <http://gohardashti.com/>

Khaled Barakeh: <https://khaledbarakeh.com/>

KÜRTI Emese: Túrórudi, Combino, szabadság – Társadalomkritikus művészet

Magyarországon. Vázlat, Artmagazin, 2007/6., 67–70.,

http://www.artmagazin.hu/artmagazin_hirek/turorudi_combino_szabadsag__tarsadalomkritikus_m369veszet_magyarorszagon._vazlat.292.html

Nick Ut: <https://www.worldpressphoto.org/people/nick-ut>

ZSÉLYI Ferenc: Celluloid Closeting – a néző, a nézett és a látott, Apertura, 2009. tél,

<http://apertura.hu/2009/tel/zselyi>

Violence Is Our Present Condition: Alfredo Jaar. BradEvans interviews AlfredoJaar,

<https://lareviewofbooks.org/article/violence-present-condition-alfredo-jaar/#!>

Alfredo Jaar Interview: Images Are Not Innocent, <https://www.youtube.com/watch?v=3-t2Yx3mz5k>

Olivier CHOW: Alfredo Jaar and the Post-Traumatic Gaze,

<https://www.tate.org.uk/research/publications/tate-papers/09/alfredo-jaar-and-the-post-traumatic-gaze>

Syria SPEAKS: Art and Culture from the Frontline, ed. Malu HALASA, Zaher OMAREEN, Nawara

MAHFOUD,

<https://books.google.de/books?id=pzwhBQAAQBAJ&lpg=PT9&ots=sdu0jnOSzJ&dq=khaled%20barakeh&pg=PT171#v=onepage&q=khaled%20barakeh&f=false>

Counting the cost of revenge. Mary Midgley assesses Judith Butler's Precarious Life, a collection of provocative post-9/11 essays,

<https://www.theguardian.com/books/2004/jun/05/politics>

HORNYIK Sándor: Képháború? A Sivatagi Vihartól a háborús pornóig,

<http://meonline.hu/vizualis-kultura/kephaboru/>

Iraki kínzások francia módra, <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=5731&pIdx=3&print=1>

Gianni VATTIMO: A művészet halála avagy hanyatlása, ford. PERNECZKY Géza,

http://www.c3.hu/~eufuzetek/index_2021.php?nagyra=konyvespolc/vattimo.html

Bernhard WALDENFELS: Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív fenomenológia

vázlata, <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html>

CZIRKOS Eszter: Szembesülni azzal, ami idegen, http://fordulat.net/pdf/14/F14_czirkos.pdf

SZŰCS Teri: Adorno: Esztétika Auschwitz után, <https://docplayer.hu/35496739-Adorno-esztetika-auschwitz-utan.html>, 515–524.

James E. YOUNG: Memory and Counter-Memory, Harvard Design Magazine,

<http://www.harvarddesignmagazine.org/issues/9/memory-and-counter-memory>

The Unspeakable and the Unimaginable: Word and Image in a Time of Terror, ELH, 2005/2.

(Summer), 291–308. <http://apertura.hu/2008/osz/mitchell2>

www.moas.eu/ Migrant Offshore Aid Station

<http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/09/daily-chart-10?fsrc=rss>

<http://oreetashery.net/work/why-do-you-think-i-left/>

http://www.c3.hu/~eufuzetek/index_2021.php?nagyra=konyvespolc/vattimo.html

PETERNÁK Miklós: A terror esztétikája, <http://exindex.hu/print.php?l=hu&page=3&id=525>

Boris GROYS: A művészet sorsa a terror korában,

<http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=1055>

Walter BENJAMIN: A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában,

http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html

<http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/belting.html>

TILLMANN János által készített interjú Paul Virilio-val

<http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/virilio.html>

SÓTÉR Balázs: Bizonytalan életek politikája. Interjú Judith Butlerrel,

http://tranzitblog.hu/bizonytalan_eletek_politikaja_interju_judith_butlerrel/

<http://apertura.hu/2008/osz/mitchell>

Michael MOORE Fahrenheit 9/11 című filmje,

<http://meonline.hu/vizualis-kultura/kephaboru/>

HORNYIK Sándor: A spektakulum foglyai. Birkás Ákos és a képek háborúja,

<http://real.mtak.hu/10576/1/HornyikS.pdf>

HORNYIK Sándor: Képháború? A Sivatagi Vihartól a háborús pornóig,

<http://meonline.hu/vizualis-kultura/kephaboru/>

DANTO, Arthur C.: The body in pain, The Nation, 2006. november 27.,

<http://www.thenation.com/doc/20061127/danto>

Babatunde Emmanuel DUROWAIYE: Globalization: Cohen's theory and the moral panic,

Omuran, Kwara State, Nigeria, Department of Sociology, Landmark University, PMB 1001,

<http://onlineresearchjournals.com/aajoss/art/151.pdf>

TÓTH Zoltán János: A háború esztétikája, Apertúra, 2007. tavasz,

<http://apertura.hu/2007/tavasz/sontag>

Jay David BOLTER – Richard GRUSIN: A remedializáció hálózatai, Apertúra, 2011. tavasz,

<https://www.apertura.hu/2011/tavasz/bolter-grusin-remedializacio-halozatai/>

Jacques DERRIDA: Speech and Phenomena, <https://khaledbarakeh.com/absent-atrocities.html>

Dictionary of Now – Taiye Selasi, David Theo Goldberg & Achille Mbembe: Violence

https://www.hkw.de/en/programm/projekte/veranstaltung/p_131635.php

STURCZ János megnyitója Iski Kocsis Tibor kiállításán, <https://www.c3.hu/~ligal/282.html>

SOMOGYI Hajnalka: Claire Bishop: A szociális fordulat: Kollaboráció elégedetlenei, Artforum,

2006. február, <https://www.scribd.com/doc/267334579/Claire-Bishop-A-szocialis-fordulat-A-kollaboracio-es-elegedtlenei>

Markus MIESSSEN: The Violence of Participation. Spatial Practices Beyond Models of Consensus. Springerin 1/2007 .eurozine.com Eurozine 2007. aug. 1. Web. 2012. szept. 1., <http://www.eurozine.com/articles/2007-08-01-miessen-en.html>

Caterina PREDÁ: Dictators and Dictatorships: Art and Politics in Romania and Chile (1974–89), <http://artmargins.com/art-and-politics-in-black-and-white-a-research-into-chile-and-romania>

Theodor W. ADORNO: Az esztétika problémái, <http://www.cirkart.hu/2019/12/19/az-esztetika-problemai/>

SZOLGA Hajnal: Menekültekről pátosz nélkül. Művészet és migráció 4., artportal, 2016. 05. 11.,

<http://artportal.hu/magazin/menekultekrol-patosz-nelkul-muveszet-es-migracio-4>